

Het principe van de 'minimale verantwoordelijkheid' als aanzet tot een coherente collectievorming [\(1\)](#)

Johan David in *Geschiedenis: zijn werk, zijn leven. Huldeboek René De Herdt*, Gent, 2010: 49-57.

Ieder van ons weet dat een museumcollectie geld kost, veel geld. Dat is misschien nog meer het geval bij een collectie technische voorwerpen. Daarbij denken we niet zozeer aan de verwervingskosten van de stukken, want er wordt meestal meer geschonken dan aangekocht. De grote kosten zitten in de aankoop, bouw of huur van een geschikt museumdepot en het onderhoud ervan en in de verwerking en behandeling van de museumstukken. Zelfs voor kleine voorwerpen zoals handwerktuigen lopen de kosten vaak op, alleen maar door hun aantal. Voor grotere objecten of gehelen - en dan vooral voor de zeer grote machines of voertuigen- wordt de kost van het bewaren nog moeilijker te verantwoorden. [\(2\)](#)

Vele Vlaamse musea kampen met plaatsgebrek en worden dagelijks geconfronteerd met de stijgende kosten om hun collectie te verruimen, te bewaren en te onderhouden. Ook ontbreekt het vaak aan tijd en personeel om een kwalitatieve collectievorming te (blijven) verzekeren. Een mogelijk gevolg hiervan is dat de (vermeende) zeldzaamheid een steeds lichter argument zal worden om (letterlijk) grote schenkingen te aanvaarden. Zo ook worden de 'vreemde eenden in de bijt' in onze musea stilaan ongewenst en dreigen er steeds meer belangrijke, maar niet in het beleid passende stukken afgestoten te worden...

Vanuit het standpunt van de instelling is die houding vaak de enige realistische oplossing: welk museum heeft immers genoeg opslagruimte of geld op overschot om een extra depot te huren? Maar vanuit maatschappelijk en wetenschappelijk standpunt moeten we ons hierbij toch ernstige vragen stellen en rekening houden met een nakende verarming van ons erfgoed en van ons bronnenmateriaal. Niet alleen zijn de technische collecties vaak onvolledig, ondermeer omdat de grotere stukken geschuwd of afgestoten worden. Erger nog, vele sectoren van het niet-industrieel en van het industrieel erfgoed zijn simpelweg niet vertegenwoordigd in openbare collecties. De vele doubletten in onze collecties dragen alleen maar bij aan die verarming; ze nemen immers veel plaats in beslag.

Om dergelijk verlies tegen te gaan vereist de deontologie dat aangeboden objecten die niet geaccepteerd worden doorgeseind worden aan de collega's, evenals afgestoten voorwerpen. Dat lijkt logisch en ziet er op het eerste gezicht makkelijk uit, maar de realiteit is anders. Als er al gespecialiseerde musea bestaan waar men zich met een voorwerp naar kan richten, dan is het soms onduidelijk wat ze precies verzamelen, tot waar hun interesse reikt of welke hun

mogelijkheden zijn. Voor vele onderwerpen werd in ons land echter nooit een museum opgericht. Daarnaast gebeurt het dat er een uitgebreide collectie bestaat in een niet-gespecialiseerd museum waar je die helemaal niet zou verwachten en dan ga je er ook niet informeren. Al wil je volgens het boekje handelen en doe je veel moeite om een bestemming te vinden, vaak kost dat doorverwijzen onder collega's veel tijd en kent het weinig succes.

Zo dreigen steeds meer potentieel belangrijke collectiestukken omwille van de foute redenen op de schroothoop terecht te komen. Uiteraard kan noch hoeft niet alles bewaard te worden, maar enig algemeen beleid zou wenselijk zijn - liefst gesteund op wetenschappelijk onderzoek.

Repertorium van de Technische en Wetenschappelijke Collecties in de Vlaamse en Brusselse Musea

De vroegere Commissie Museumwerking (3) van de Vlaamse Museumvereniging heeft die onderlinge samenwerking en communicatie tussen collega's trachten te activeren. Bij elke vergadering werd een tijd lang aan elk lid gevraagd om zijn werkterrein af te bakenen en duidelijk te beschrijven, zodat men er rekening zou kunnen mee houden bij het doorseinen. Toen werd er nog op bescheiden schaal gewerkt, maar vandaag zijn de tijden gelukkig veranderd: de Vlaamse musea worden meer ondersteund door de overheid en zijn beter georganiseerd, middelen zoals e-mail en internet maken een snelle en flexibele communicatie mogelijk en werken geld- en tijdbesparend. Zo kan je als conservator nu snelle keuzes maken op basis van digitale foto's terwijl je de rit uitspaart. Een kleine moeite, dus is er vandaag geen enkel excuus meer om geen afspraken te maken met collega's. Als je het veld een beetje kent tenminste.

Om een status quaestionis te bekomen van onze technische en wetenschappelijke collecties lanceerde het MOT in 1997 het project *Repertorium van de Technische en Wetenschappelijke Collecties in de Vlaamse en Brusselse Musea* (4) met de steun van de Koning Boudewijn Stichting, de Nationale Loterij en de Vlaamse Gemeenschap. De eerste versie verscheen op papier maar vanaf 2000 ging het *Repertorium online* op onze museumsite oud.mot.be. Hier kan je snel te weten komen welke technische verzamelingen er zijn, waaruit ze precies bestaan, wat ze nog actief verzamelen en wat de contactgegevens zijn.

Het *Repertorium* is vooreerst bestemd voor museummedewerkers die hiermee beschikken over een degelijk uitgangspunt om het verwervingsbeleid en het collectiebeleid in het algemeen uit te stippelen. Maar evengoed kan je er geïnteresseerden en vorsers mee helpen die naar een bepaalde collectie op zoek zijn. Een nuttig instrument dus zowel voor het grote publiek als voor vorsers, verzamelaars, potentiële schenkers en collega's uit de museumsector. De gegevens worden door het MOT continu ge-updated.

Maar dat in kaart brengen van de technische en wetenschappelijke collecties is niet meer dan een eerste stap in de goede richting. Willen we ook effectief tot gerichte afspraken komen op het vlak van collectievorming, dan is er meer overleg en beleidsvorming nodig.

De diversiteit van ons museumlandschap: rijkdom of valkuil?

Het *Repertorium* bevat momenteel 168 instellingen met een openbare collectie van (deels) technische en/of wetenschappelijke aard. Uit de lijst blijkt duidelijk de diversiteit en inhoudelijke variatie van onze musea, gaande van Koninklijke, Provinciale en Stedelijke musea, openluchtmusea, oudheidkundige en thematische musea, volkskundige, heemkundige en universitaire musea. Die versnippering en diversiteit van onze collecties is historisch gegroeid en maakt ons museumlandschap heel gevarieerd en interessant.

Bijna elk museum bezit wel enkele technische voorwerpen - ook kunstmusea bewaren het gereedschap van de artiest - en vele musea bezitten 'van alles wat' zonder echt gespecialiseerd te zijn in een bepaald deelgebied. Dat gebrek aan specialisatie en daarmee ook aan gespecialiseerde kennis maakt dat deze instellingen vaak minder goed kunnen oordelen over het belang (zeldzaamheid, wetenschappelijke waarde) van een aanbod en geen gegronde beslissing kunnen nemen. Met als risico dat belangrijke collectiestukken 'toevallig' toch geweigerd worden of niet doorgeseind worden aan andere collectiebeheerders.

Doordat de collecties op verschillende bestuurniveaus beheerd worden, al dan niet erkend zijn en dan nog ingedeeld zijn op verschillende niveaus, is een algemeen beleid inzake het rationaliseren van onze collecties op gewestelijk niveau vrij moeilijk. En dat zal op zijn beurt ook een weerslag hebben op de realisatie van gemeenschappelijke overheidsdepots.

Feit is dat we vandaag met het *Repertorium* dan wel een eerste overzicht hebben van de bestaande technische en wetenschappelijke collecties, maar daarmee nog niet beschikken over een grondig inzicht in de aanwezige kennis en specialisatie op het terrein; en tenslotte zijn het niet zozeer de voorwerpen, maar wel de kennis over die voorwerpen die als leidraad kan dienen bij de uitwerking van een coherente collectievorming. Een gefundeerde aanpak is op dit moment dan ook moeilijk.

Een aanzet tot het maken van betere afspraken

Als mogelijke oplossing voor dit probleem zou ik hierbij het principe van de 'minimale verantwoordelijkheid' willen voorstellen. Elk museum heeft in zijn beleidsnota zijn werkterrein vrij ruim beschreven, waarbij het doorgaans niet gaat om een scherp afgebakend geheel. Nu, vele instellingen hebben binnen dat brede werkterrein een of meerdere specialiteiten. Zij zouden dan hun minimale

verantwoordelijkheid rond die specialiteit kunnen nemen. Met andere woorden, zij zouden kunnen beslissen dat zij minstens voor dat deel van het materieel en immaterieel erfgoed willen instaan en daarvoor dan ook verantwoordelijk beschouwd willen worden. Het ligt voor de hand dat er daarbij in overleg en op overkoepelend niveau gewerkt wordt.

Het onmiddellijk gevolg van de toepassing van het principe van de minimale verantwoordelijkheid is dat er vanzelf bruikbare referentiecollecties zullen ontstaan. Van een museum dat zegt over een onderwerp de minimale verantwoordelijkheid te dragen, mag je aannemen dat het een bruikbare en goed gedocumenteerde collectie bewaart en dat het over dit onderwerp het meest geschikte aanspreekpunt is. Zo weten de collega's waar ze met een stuk of een inlichting in dit vakgebied terecht kunnen en zullen ze bij verwerving, doorverwijzing en afstoting heel wat tijd kunnen besparen. Een simpel telefoontje kan dan al volstaan voor een onderbouwd advies. Door onderling bij elkaars specialisten te gaan informeren wordt de rol van het toeval bij het "redden" van een stuk gereduceerd en kan de nutteloze aanwinst van dubletten in de toekomst steeds meer vermeden worden.

Bijkomend zal elk museum zijn collectie kunnen schonen zonder wroeging, want het weet naar welke gespecialiseerde en verantwoordelijke collectiebeheerder het zich kan wenden. Het minimaal verantwoordelijke museum zal daarenboven een groter aanbod krijgen van potentieel belangrijke stukken via de contacten met collega's en kan zo zijn collectie nog sneller en efficiënter verruimen. Stukken die het zelf minder belangrijk acht of die het al voldoende in collectie heeft, kan het Museum dan uiteraard zelf op een verantwoorde manier afstoten. Op termijn zou men op die manier in de buurt kunnen komen van de ideale situatie waar de materiële cultuur van ieder deelgebied in minimaal één openbare collectie bewaard wordt.

Eigen keuze, geen beperking

Belangrijk is hierbij dat de musea het roer zelf in handen nemen én ook houden. Het principe van de minimale verantwoordelijkheid mag geen verplichting noch een beperking inhouden van hogerhand: wie het wenst, stapt in maar blijft tegelijk vrij te verzamelen en te bewaren wat hij wenst of nodig acht, zowel binnen als buiten zijn afgebakende minimale verantwoordelijkheid.

Alleen is er voor wie meedoet, de morele verplichting om voor dat specifieke onderwerp waarvoor gekozen wordt een bruikbare referentiecollectie aan te leggen en er zoveel mogelijk kennis over te verwerven. Wat een bruikbare collectie juist betekent vult elk museum zelf in, net zoals elk museum zelf zijn minimale verantwoordelijkheid bepaalt.

Musea die hun minimale verantwoordelijkheid gekozen hebben, nemen die op in hun beleidsnota en maken die ook bekend. Idealiter wordt er een lijst van

deelnemende musea op een overkoepelende portaalsite gepubliceerd en bijgehouden.

De rol van de overheid

Wanneer de musea dit principe volgen, zal de overheid (Vlaams of provinciaal) beter weten 'wie wie is'. Bepaalde instellingen zullen als representatieve actoren naar voor komen, plaatsen waar gespecialiseerde collecties, vakkennis en documentatie worden verworven en bewaard.

De overheid zou daarmee, indien ze dat wenst, een basis hebben om bepaalde instellingen extra steun te geven, zonder rekening te moeten houden met de indeling in lokaal, regionaal of landelijk niveau. Die erkenning en indeling van onze musea is namelijk gebaseerd op grond van de uitoefening van alle basisfuncties. Instellingen die niet op alle aspecten van hun museologische taken even goed scoren, maar wel een interessante, unieke deelcollectie hebben, dreigen zo uit de boot te vallen.

Daartegenover staat dat de overheid kan rekenen op de inhoudelijke en gespecialiseerde ondersteuning van de instellingen met een minimale verantwoordelijkheid, ondermeer wat de kwestie van de overheidsdepots betreft.

Het potentieel van verspreide kennis en collecties

Een museum hoeft niet in technieken en wetenschappen gespecialiseerd te zijn om een minimale verantwoordelijkheid op te nemen. Zo kan ook een museum voor stedelijke geschiedenis bijvoorbeeld kiezen voor een technisch (lokaal) deelgebied, bijvoorbeeld de haarsnijderij en viltnijverheid in het Stedelijk Museum Lokeren. Daarbij blijven de collecties bewaard waar ze oorspronkelijk thuishoren en worden ze niet onnodig gecentraliseerd of losgerukt uit hun lokaal ingebedde context. Een verspreide en gedeelde verantwoordelijkheid is dus ook vanuit pragmatisch oogpunt geen slechte keuze.

Door zich voor een bepaald thema aan te sluiten worden de musea aangespoord om nog professioneler te gaan werken en gericht kennis in te zamelen. Sterker nog, door bewust verantwoordelijkheid te nemen over één deelonderwerp sluiten de musea zich bij elkaar aan, ongeacht hun grootte of hun indeling. Iedereen draagt vrijwillig bij wat hij kan en doet dat in eer en geweten.

Bij het kanaliseren van een aanbod naar de juiste collectie en het zoeken naar de beste bestemming voor een voorwerp moet men zich steeds afvragen: waar zou dit voorwerp het best terechtkomen? En vaak is dat niet in de grote musea die door iedereen gekend zijn, maar wel bij een kleinere collectiebeherende instelling die gespecialiseerde kennis verzamelt over dit onderwerp. Een echte *who's*

who van én voor vakmensen uit de sector zou voor iedereen een uitermate nuttig instrument zijn.

De toepassing van het subsidiariteitsbeginsel - ook wel integraal management genoemd - zou in ons gedifferentieerd museumlandschap dus wel eens een goede piste kunnen zijn. Hierbij kunnen de beslissingen inzake collectievorming genomen worden door de echte specialisten terzake, die een grondige kennis hebben over hun collectie en hun vakgebied. Die kennis zit onvermijdelijk verspreid maar kan op een centraal niveau beter ontsloten en ondersteund worden, bijvoorbeeld via een portaalsite.

Bijkomend voordeel is dat onze museumsector in kaart kan gaan brengen wat de lacunes zijn in de collectievorming: welk technisch en wetenschappelijk erfgoed wordt vandaag nog niet opgenomen in een museumcollectie? Waarom is dat zo? Is het al dan niet wenselijk het toch te gaan doen? En ook: welk erfgoed is misschien oververtegenwoordigd in onze openbare collecties? Stuk voor stuk interessante beleidsvragen die toch wel gesteld mogen worden.

Van kiemidee naar beleid

Uiteraard is het principe van de minimale verantwoordelijkheid nog een idee in wording. Hier moet duidelijk verder over nagedacht worden door de overheden en door elk museum afzonderlijk. Om tot een echt beleid te komen zal er alleszins overkoepelend en gezamenlijk overlegd moeten worden.

Wie dit precies moet opnemen en verder begeleiden, laat ik voorlopig open. Maar hopelijk is er een zaadje geplant in het hoofd van beleidsmakers en collega's waaruit iets positiefs kan groeien. Inmiddels nodig ik iedereen die hierover een reactie kwijt wil graag uit om die te sturen naar het MOT via info@mot.be.

1) Met oprechte dank aan Katrien Vanbrabant voor haar hulp bij het nalezen en aanvullen van deze tekst.

2) Omdat zij de eerste slachtoffers zijn van het gebrek aan ruimte en aan geld werd het probleem van de grote (technische) collectiestukken in 1996 besproken door de werkgroep XXL in het MOT. Namen deel aan de vergaderingen: Annick Boesmans, Johan David, Piet De Gryse, René De Herdt, Marleen Heyse, Jean-Marie Horemans, Jaak Jaspers, Wim Johnson, Aimé Stroobants, Staf Thomas, Patrick Viaene.

3) Waarvan René De Herdt een trouw lid was.

4) J. DAVID & M. WIENEN, *Het Repertorium van de Technische en Wetenschappelijke Collecties in de Vlaamse en Brusselse Musea*, Grimbergen, 1999.